

Pátrovics Péter: Az aspektus története és tipológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, Philosophiae Doctores 29, 212 old.

Nagy örömmel üdvözlöm az Akadémiai Kiadó illetékeseinek – immár nem kérészetűnek tűnő – kezdeményezését, hogy PhD-értekezéseket rendszeresen kiadnak. Igen hasznosnak látnám, ha az ilyen kiadványokban közölnék az opponenensi véleményeket is (a vitán elhangzott szerkesztett hozzászólásokkal együtt). Így az olvasó azt is látná, hogy az értekezés írója mit fogadott el a bírálataiból. Talán egy Academiae Doctores kiadványsorozat is lendíthetne a tudomány fejlődésén.

Pátrovics Péter könyve 4 fő fejezetből áll. **I. Az aspektualitás:** 1. Aspektuselméletek; 2. Fázisaspektus – eseményaspektus – akcióminőség; 3. Az aspektus és a grammatikai idő kapcsolata.

II. A nyelvek és az aspektualitás: 1. Az aspektuális oppozíciók típusai; 2. A nyelvek felosztása aspektológiai szempontok alapján – a lengyel, a magyar és a német nyelv helye a felosztáson belül.

III. A lengyel, a német és a magyar nyelv aspektusa diakrón szemszögből: 1. A szláv és germán aspektus indoeurópai gyökerei; 2. A szláv aspektuskategória megjelenése és kapcsolata az igeidőkkel; 3. Az aspektus és az időrendszer változásai a lengyelben; 4. Az aspektus kérdésköre a gótban; 5. Az aspektus, az eset, a határozottság és a temporalitás kapcsolata a német nyelv történetének korszakaiban; 6. Az ómagyar igeidők és az aspektus; 7. A magyar igeekötők eredete és aspektusjelölő funkciójuk kialakulása. **IV. Az aspektus a lengyel nyelvben, a lengyel aspektusformák német és magyar megfelelői:** 1. Az aspektuspárok problémája és a lengyel aspektusrendszer szerkezete; 2. A lengyel aspektusformák német és magyar funkcionális megfelelői; 3. Aspektuális tartalmak megjelenése szenvedő szerkezetekben; 4. A lengyel, a német és a magyar főnév mint aspektusjelentéshordozó.

Pátrovics könyvének hátsó oldalán található ismertetőszöveg szerint „[a] szerző művében az aspektuskategória fejlődését és funkcionálását vizsgálja legfőképpen három nyelv – a lengyel, a német és a magyar – viszonylatában, valamint számba veszi azokat a lehetőségeket, amelyekkel a lengyel aspektusjelentések a német és a magyar nyelvben visszaadhatók. A kötet célja, hogy átfogó képet nyújtson az aspektusról, és azt tágabb nyelvészeti kontextusba helyezve a glottodidaktikában is felhasználható eredményeken túl általános érvényű tanulságokat is levonjon. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy az aspektusjelentés kifejezése a németben és a magyarban – a lengyel ellentétben – nem kötelező, s az erre szolgáló eszközök nem rendszerek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediék”.

A könyv elején a szerző azt ígéri, hogy nem az általa „legismertebbnek” ítélt elméletek áttekintését adja, hanem „az aspektushoz kötődő legfontosabb jelentéseket bemutatva az egyes munkákra csupán akkor és olyan terjedelemben hivatkozik, amikor és amennyiben ezt az adott problémakör jelentősége megkívánja” (10). Ezt a módszert a szerző nem egy esetben mesterien, nagy körültekintéssel, az egyes témákhoz kapcsolódó szakirodalomra támaszkodva, korrekt hivatkozásokban valósítja meg. A módszer alkalmazását nagyban elősegítik a szövegben csak számokkal jelölt hivatkozások, amelyeket megjegyzésekkel, szakirodalomra történő utalással megtalálunk a *Jegyzetek* címszó alatt

a könyv vége felé (185–96). Az ilyen jegyzetek száma 105. (Némelyikükből világosabban kiderül a szerző véleménye, mint az előtte lévő részből.) Korai örömömben egy kis öröm is vegyül a következő lapon, amikor azt olvasom, hogy a feladat „nem csupán a szláv aspektussal kapcsolatos eddigi fontosabb elméletek és vitás kérdések ismertetése, hanem ennek a témakörnek a rendszeres és következetes nyelvi példákkal illusztrált és áttekinthető tárgyalása” (11). Vagyis lesz itt ismertetése a mindig szubjektív értékeléstől függő „fontosabb” elméleteknek, de ez azért mégiscsak jó, mivel ezek az ismertetések a szerző bámulatosan széles szakirodalmi tájékozottságát tükrözik. A beígért „következetes nyelvi példákkal” történő illusztrálás pedig az olvasónak is alkalmat ad egyes elméletek továbbgondolására, esetleg cáfolására. A továbbiakban ismertetem az értekezés fejezeit, a fejezetek után pedig a munka olvasása közben támadt vagy már előtte is meglévő gondolataimat.

I. Az aspektualitás (13–53). Az értekezésnek ez az első nagy fejezete három témát tárgyal.

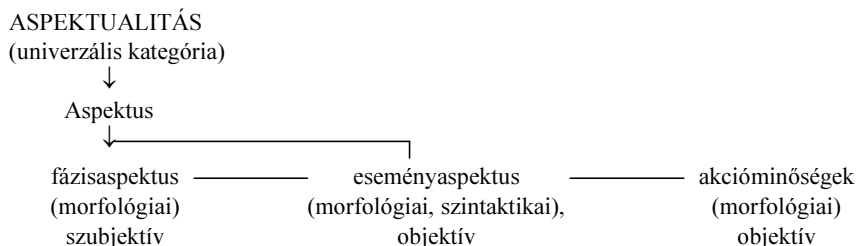
1. Aspektuselméletek (13–35). A szerző ebben a részben két főbb fontos kérdést vizsgál: „1. Mi a metodológiai alapja, és mik a hiányosságai az egymástól eltérő aspektusdefinícióknak? 2. Milyen strukturális jelenségek alapján lehetséges ennek az oppozíciónak az elkülönítése (13)”. Ismerteti például F. Antinucci és L. Gerbert 1975/76-ban olaszul, 1977-ben lengyelül is megjelent elméletét (amely „azonban a lengyel aspektológiára csakúgy, mint az olaszra szinte alig gyakorolt hatást” [13]), Kiefer Ferencnek az aspektust a mondatok belső időszerkezeteként értelmezett, mondatsemantikai, univerzális kategóriának tekintett elméletét (16–20), Markus Egg Aktionsart und Kompositionalität (1994) c. munkáját (20–24), az „univerzális igényüként” minősített vendleri (1967) felosztást (19, 24), a poli- vagy monocentrikus mezőelmélet számos képviselőjét (27–8), a funkcionális grammatikát (28–9) és képviselőit (Bondarkot, J. A. Pupinyint, Jászayt, Tóth Lászlót), „szól még” (28) az úgynevezett cselekvéshatár fogalmáról (*ograniczenie przebiegu akcji*), a perfektív cselekvés oszthatatlanságának, totalitásának (*kompletność akcji, całościowość, Totalität, неделимая целостность*) a felfogásáról, Kiefernek (1983: 151–2) a perfektivitást a mondat oszthatatlan időstrukturájaként meghatározó elképzeléséről (29). A totalitás lengyel nyelvészeti felfogást (C. Cockiewicz 1992, C. Piernikarski 1968) megjegyzésekkel kísérve részletesen is ismerteti (32–4). Problémát jelent számomra, hogy az ismertetéseket lezáró véleményei többször nem egy saját vagy egy elfogadottnak tekinthető koherens – ha egyáltalán található ilyen –, nyelvi tényekkel is bizonyítható elmélet szemszögéből fogalmazódnak meg. Így például a dolgozat elején megállapítja, hogy „[a] fent vázolt elméletnek igen értékes eleme az a gondolat, hogy a szerzők az igék szemantikai osztályait a rájuk jellemző aspektusformával próbálják meg egybevetni. Ennek során megállapítják, hogy az állapotjelző és az inherens iteratív igék a folyamatos, a kauzatív és a processzuális igék pedig a befejezett aspektushoz kötődnek” (15). *A Ma én altatom / én majd elaltatom az unokákat*, de a lengyel *lulac/ululac* 'altat/elaltat', az orosz *баюкать/убаюкать* folyamatos és befejezett párok eleve cáfolják azt az állítást, hogy a műveltető igék csak befejezettek lennének (nem beszélve arról, hogy a lengyelben és az oroszban a beteg altatását/elaltatását egy másik igepár jelöli). A lengyel *Sukienka się pobrudziła* példa és magyar megfelelője 'A ruha bepiszkolódott' (amely megfelelők itt is és még számos helyen hiányoznak) is azt bizonyítja, hogy az iteratív jelentésű folyamatos igéből (*Ez a ruha könnyen piszkolódik*, vö. lengyel *się brudzić* 'piszkolódik') úgynevezett operátor nélkül is képezhető befejezett jelentésű kezdő ige. A *Sukienka się pobrudziła* jelentése valóban így parafrázálható: *Sukienka stała się brudna* 'A ruha piszkos lett' → *Sukienka jest brudna* 'A ruha piszkos'. A *stała się* változás (zmiana) operátor. Ezen az operátoron kívül még jó néhány operátor van. A felsorolásból azonban hiányzik az állapotot megszüntető operátor: *A ruhát kimosták* 'A ruha tiszta lett'. Számomra homályos, hogy az „állapotjelző” és az „állapotjelölő” szavak tartalma között mi a különbség. További problémát jelent, hogy a *bepiszkolódik* befejezett állapotváltozást kifejező igének a folyamatos korrelációja állapotjelző, de processzuális is: *piszkolódik, brudzić się*. Ezen kívül mindkét nyelvben van ennek a jelentésnek egy tárgyas változata is: *be/piszkít, pro/budzić*. A *piszkos* mellékeves mondatok pedig azt sugallják, hogy nem a szófajoknak van aspektusuk, hanem a mondatoknak. Ehhez csak megfelelő számú operátorra van szükség, de ha elfogadná Kiefer Ferenc elképzelését, akkor még

operátorra sincs szükség. Közvetve azonban kiderül, hogy Pátrovics Péter ezekkel a felfogásokkal tulajdonképpen nem ért egyet, mivel az értekezés utolsó fejezetének a címe *A lengyel, a német és a magyar főnév mint aspektusjelentés-hordozó* (180–4). Hogy valójában a szerző hogyan is képzeli el az aspektusrendszert, a sok ismertetésből szinte lehetetlen kihámozni, mivel szinte mindenkinél talál pozitívumot, amelyet közvetve mások ismertetésével cáfol.

1.1. Az igék szemantikai osztályai és szófaji kategoriális jelentése. Az ige fogalmának hagyományos meghatározása mellett vagy annak keretében az egyes szerzők általában felsorolják az igék eltérően részletezett **szemantikai osztályait** is. Stanisław Szober (1957: 102) szerint az igék **cselekvéseket** és **állapotokat** jelölnek („Czasowniki oznaczają czynności i stany”). Tompa József Magyar nyelvismeret c. könyvében „[a]z igék azt fejezik ki, hogy valaki vagy valami **létezik, cselekszik, vagy valami történik**” (77). Ez a meghatározása a MMNYR.-ben (201) így módosul: „Az ige (verbum) cselekvés-, történés-, állapot- vagy létfogalmat fejez ki”: *ad, zuhan, alszik, létezik*. A MGr.-ban (2000: 81): „Az ige által a **cselekvést, a történést és az állapotot folyamatként** ábrázoljuk.” V. G. Gak (1986: 60) elméleti francia nyelvtanában az igék **cselekvést, létezést, állapotot és viszonyt** időhöz és szubjektumhoz kötött **folyamatként** jelölik. I. P. Ivanova és mások elméleti angol nyelvtana (1981: 46–7) Ju. Sz. Maszlovra utalva hangsúlyozza, hogy az igék szófaji grammatikai jelentése szélesen értelmezett **cselekvést** jelöl, amely lehet **tevékenység, állapot** vagy **létezés**. Az orosz akadémiai nyelvtanban (Gr.–80: 582) valamennyi ige **folyamatot** (происес) jelöl, amely jelentés az ige szemlélet, ige fajta, mód, idő és személy kategóriákban fejeződik ki. A következő meghatározást javasol: Az igék szófaji kategoriális jelentése időben folyó **cselekvéseket** fejez ki. (Az ige német és lengyel neve nem véletlenül ’időszó’ [Zeitwort, czasownik]. Az igék jelentésük szerint lehetnek **főigék** és **segédigék**. A főigék jelölhetnek **tevékenységet** ’változást előidéző, megvalósító v. a meglévő helyzetet fenntartó tudatos cselekvést’, **történést** ’nem tudatos cselekvést’, **állapotot** ’vkinek, vminek valamely időszakban jellemző létezési módját, keletkezését és elmúlását’, **viszonyt** ’személyek, jelenségek stb. közötti kapcsolatot’ és **létezést** ’vki, vmi létét’. Különböző szófajoknak lehet közös lexikai denotatív jelentésük, a fogalmi, nyelvtani kategóriákhoz kötött szófaji kategoriális jelentésük azonban eltérő. A *hervad* – *elhervad*, *hervadás* – *elhervadás* – *hervadt* – *elhervadt*, *hervadékony*, *hervatag* szavak például aspektuális jellegű, időben folyó történeteket jelölnek, szófaji és szófajon belüli fogalmi jelentésük azonban eltérő. Bizonyos mértékben igaza van Pátrovics Péternek, amikor megállapítja, hogy „az igék szemantikai osztályainak száma elméletileg végtelen lehet: mindig alkotható egy, az előbbinél még részletesebb vagy más szempontokat is figyelembe vevő elosztás” (47). G. Helbig és J. Buscha német nyelvtanában (1989: 78) például az **esemény** a **tevékenység** és a **történés** összefoglaló neve. T. V. Bulygina és A. D. Smeljev könyvében (1997: 112) az „esemény” (событие) zárójeles magyarázata (поступок) „tett, cselekedet”. T. V. Bulygina (1995: 49) és mások szerint is a befejezett igék szinte mindegyike eseményt jelöl, amelynek az eredménye egy új **állapot** elérése. E. V. Paducevánál (1998: 334) **történést** jelölő igék is vannak, amelyek jelentésből hiányzik az igében kifejezett cél elérésére irányuló tudatos „tevékenység”: *промахнуться* ’elhíbbázza a célt’, *уронить* ’elejt’, *удариться* ’nekiütődik vminek’, *унасть* ’elesik, leesik’, *ошибиться* ’hibázik, téved’ stb. Bármelyik tudatos tevékenység, erőfeszítés esetén előfordulhat, hogy nem éri el a kívánt „célt”. Meg kell még jegyeznünk, hogy újabban az „ige” helyett egyre gyakrabban találkozunk a **predikát** ’predikátum’ elnevezéssel. Az A. N. Baranov és D. O. Dobrovol’szkij szerkesztette angol–orosz terminológiai szótárban (1996) a *predicate* szónak 3 jelentése van: 1. a matematikai logikában az argumentumok állítmánya, 2. aktív valenciájú szó és 3. állítmány. (Nem kis meglepetéssel olvastam a Voprosy jazykoznanija 2003/4-es számában, hogy az egyik cikk címében a cselekvéseket jelölő *nomen actionis* főnevek *predikátumi főnevek* lettek. Vö.: A. Г. Пазельская: Аспектуальность и русские предикатные имена).

1.2. Az aspektualitás és összetevői. Az *Aspektualitás* főcím után én azt vártam, hogy Pátrovics az aspektualitást és összetevőit határozza meg. Ő azonban mindjárt az aspektussal foglalkozik, azt is csak a 34. oldalon határozza meg: „Az aspektust mint univerzális nyelvi kategóriát tehát úgy

definiáljuk, mint a **megnyilatkozásban egy esemény lefolyására vonatkozó nyelvi információt**. Ez az információ jelentkezhet lexikailag meghatározott eseménnytípusok formájában (eseményaspektus) és vonatkozhat egyazon esemény különböző fázisaira is.” Felvetődik a kérdés, hogy akkor mi az **aspektualitás**, mi köze van az ige szófaji kategoriális jelentésének az eseményhez? A magyar származású Zeno Vendler „univerzálisnak” minősített akcionális felosztásában például nincs *event* ‘esemény’, de van *state* ‘állapot’, *activity* ‘tevékenység’ (Pátrovics Péternél [19] ez *cselekvés*, amely angolul inkább *action*), *accomplishment* ‘befejezettség’ (Pátrovics Péter fordításában ez *eredmény*), *achievements* ‘határpont elérése’ (Pátrovics Péternél *teljesítmény*, Jászaynál [2005: 71] *elért eredmény*, amely megfelel Maszlov *hirtelen beálló csoportjának*). Pátrovics (19) Vendlernél még egy 5. *momentán eseményeket (semelfactives)* kifejező csoportot is feltüntet, amely csoport Vendler felosztásában nincs, mivel nála a 4. csoportba olyan akcionális igék tartoznak, amelyeknek az angolban nincs folyamatos igealakjuk (*to appear, to seem, to sound, to care, to detest, to prefer, to consider* stb). Szerintem az **aspektualitás** a lexikai cselekvések menetének és tagozódásának a jellegét és ezek kifejezésének különböző fokait és eszközeit határozza meg. Az aspektualitást **szuperkategoríának** tekintem, amely nyelvektől függően egyrészt az igéken kívül nyomokban több szófajban (igei főnév, igei melléknév, igei határozószó) is előfordulhat (vö.: or. *спасать/спасти* → *спасание* – *спасение*, *спасательный пояс* – *спасительный совет*; *увлекать/увлечь* → *увлекательно* – *увлеченно*), másrészt befolyásolhatja több igei kategória (idő, mód, igeajtó) képzésének a lehetőségét és használatát. P. Z. Murjaszov (Vopr. jazyk. 2001/5, 86) megállapítja, hogy egyes nyelvszerek szerint a világ nyelveiben az aspektualitás univerzálisabb kategória, mint az idő, a legtöbb nyelvben azonban e két kategória szinte elválaszthatatlan egymástól. Hans Robert Mehlig (1995: 134) arra hívja fel a figyelmünket, hogy az *utazás, ugrás* igei főnevek fogalmi jelentése heterogén, mivel **időben** lezárt változásokat jelölnek, míg a *zaj, figyelem* főnevek fogalmi jelentése homogén, mivel nem tartalmaznak időben lezárt változásokat. (Itt jegyzem meg, hogy a *Mai órámon figyeltek/zajongtak a gyerekek* mondatban szintén időben lezárt cselekvésekkel van dolgunk, de ettől még az igék folyamatosak maradtak.) Pátrovics Péternél a 38. oldalon található szemléltető séma szerint már nem az aspektus, hanem – igen helyesen – az aspektualitás az univerzális kategória. Vö.:



Az aspektualitáson (Aspektualitát, Аспектуальность) belül a jelentések hierarchikus függőségi korrelációjának három fő típusát javaslom elkülöníteni: 1. a cselekvésdinamizmust, 2. a cselekvésszemléletet és a 3. cselekvésmódokat.

1.2.1. Cselekvésdinamizmus. A cselekvésdinamizmus a cselekvések menetének belső mozgékonyági fokát jellemzi. E sajátság szerint a cselekvést jelölő szavak (elsősorban az **igék**) vagy csak egyes jelentéseik lehetnek **statikusak**, **dinamikusak** és **pillanatnyi ideig tartóak**.

a) Statikus igék. A statikus igék denotatív-fogalmi jelentésére a belső mozdulatlanság, az állandóság és a homogenitás a jellemző. A statikus igék jelentése, illetve csak egyes jelentéseik belső határpont nélküliek. Statikusak: 1. egyes segédigék: or. *быть, являться, представлять собой; kell*; 2. egyes tevékenységet jelölő igék: *javasol, indítványoz, cipekedik, civadodik, veszekedik, pörlekedik, látároz, cigarettázik, cigánykodik, cenzúráz, bosszankodik, kuktáskodik, bohóckodik, cipéskedik, intézkedik*; 3. egyes történetet jelölő igék: *végbemegy, mennydörög, villámlik, kotlik, verejtékezik*; 4. egyes

állapotot jelölő igék: *fél, reménykedik, akar, vél, kételkedik, vminek tekint/tart, jelent* 'vmi értelmében', *érzékeli, észlel, ellenez, emlékszik*; 5. egyes viszonyt jelölő igék: *gondoskodik, törődik, áll* (vminél), *birtokol, tartozik* (vkihez, vmihez), *gonoszskodik, szeretkezik, ölelkezik, levelezik*; 6. egyes létezési jelölő igék: *létezik, hiányzik, lappang* (betegség), *tartalmaz*.

b) Dinamikus igék. A dinamikus igék denotatív-fogalmi jelentésének a jellemzője a belső mozgékonyosság és elelenség, a jelölt cselekvés megjelenésének az eltérő intenzitása, amely különböző típusú határpontok megjelenéséhez vezethet. Vö.: *éberen, nyugtalanul alszik* 'leicht, leise schlafen, спать чутко, беспокойно'. A cselekvés ilyen jellegű menete (folyása) akadály lehet egy határpont megjelenésének, de a *mélyen alszik* 'fest, tief schlafen', *édesen alszik* 'süß schlafen, спать крепко, сладко' esetében lehet, hogy *kialussza magát* 'sich ausschlafen, выпасться' az ember. Az *alszik* ige azonban statikussá válik az *örök álmát alussza* 'спать вечным сном' kifejezésben, amely állapotnak azonban lehetséges kezdő határpontja: *örökre elaludt* 'заснуть вечным сном'. Egyes igék a szubjektum jelentésétől függően lehetnek statikusak és dinamikusak is, vagyis a statikus és dinamikus igék között nincs éles határ. Vö.: Будапешт **лежит** на обоих берегах Дуная – Иван **лежит/ полёживат, полежа** на кровати. Budapest **lies** on both banks of the Danube – Ivan **is lying** on the bed. *Budapest is lying...

A dinamikus igéknek a magyarban, a lengyelben, az oroszban általában van folyamatos és befejezett párjuk (az angolban pedig nem progresszív és progresszív alakjuk). A folyamatosak dinamizmusát a **potencionális** belső határpontosság, a befejezetekét pedig a **határpontosság** jellemzi. Több olyan dinamikus ige van, amely a magyarban csak befejezett, az angolban pedig nincs progresszív formájuk. Vö. *megjelenik, to appear*.

c) Pillanatnyi ideig tartó cselekvést jelölő igék. Ezek az igék hirtelen beálló és gyorsan elmúló, nem ellenőrzésünk alatt tartott cselekvéseket jelölnek. Az ilyen igék az oroszban csak befejezetek, pontosabban nincs a cselekvést folyamatában ábrázoló használatuk. Az angolban ezekből az igékből sem képezhetünk folyamatos (-inges) alakokat. A magyarban egy részük folyamatos és befejezett: *moccan, megmoccan, villan, felvillan, buggyan, kibuggyan, serken, felserken*. Ezen igék körének a meghatározása és elnevezése igen nehéz feladat. A magyarban a *meghal* befejezett igének nincs **hal* folyamatos párja, a lengyelben és az oroszban azonban van (*umrzeć – umierać, умереть – умирать*). A korrelációs függőségi elemzés szerint a magyar *meghal* ige a *haldoklik* 'halálán van, haláltusáját vívja' véghatárpont felé közeledő folyamatot jelölő igével van kapcsolatban. A magyarban ezeken kívül van még egy választékos *elhalálozik* 'természetes halállal meghal' és egy kétjelentésű *elhal* (1. 'élő/k mellől vki meghal', 2. 'élő szervezet egy része lassan elpusztul') csak befejezett igének. T. V. Bulygina (1995: 50) szövé teszi, hogy Vendler megfigyeli arról, hogy az angol *die* 'meghal' igének van folyamatos *be dying* alakja is, s így a *die* igét a hirtelen beálló vagy pillanatnyi ideig tartó eseményt kifejező cselekvésekhez (*achievement*) sorolta. Az is vita tárgyát képezheti, hogy az olyan befejezett cselekvéseket, amelyeknek nincs folyamatot is kifejező párjuk, milyen mértékben és meddig tarthatjuk ellenőrzésünk alatt. Valaki például *meghalhat* egy pillanat alatt, de hosszas ápolás és szenvedés után is. Az ember általában egy pillanat alatt hirtelen *esik el*. De az óvást, intést kifejező felszólító szerkezetek (*El ne ess!, Nehogy eless!*) azt bizonyítják, hogy az ilyen cselekvések beállása nagyban függ figyelmetlenségünkől is. A gyerekek játékában, filmforgatásnál előfordulhat olyan követelmény is, amikor tudatos elesésre van szükség: *Most ess el!, Most még ne ess el!* Az orosz nyelvészetben az ilyen dinamikus igéket, amelyeknek folyamatos párját folyamatok, különösképpen pedig a végső határpont elérése előtti folyamatok jelölésére nem használhatjuk (pl. az oroszban *приходить/прийти* 'megérkezik, megjön') **pillanatnyi** igéknek 'моментальные глаголы' nevezik. Jászay László akadémiai doktori értekezésében (2005: 87) utal Ju. D. Apreszjan (1988) cikkére, aki az ilyen igéknek tíz csoportját különíti el. Ezeket Jászay több példával illusztrálja. E. V. Paduceva (1998: 332–3) a pillanatnyinak nevezett befejezett igéket **taxonómiai, tematikus és ontológiai** szempontok szerint csoportosítja. Ezeknek a csoportoknak egy része megegyezik az olyan angol igékkel vagy azok egyes jelentéseivel, amelyekből nem ké-

pezhetünk folyamatos alakot (vö. N. A. Kobrina 1985: 18–21). A legtöbb ilyen orosz befejezett igének azonban van folyamatos párja, amelyeket nem csak az ismétlődő cselekvések jelölésére használhatjuk. Vö.: *найти* – *находить* 'talál – megtalál' *уронить* – *ронять* 'ejt – elejt, hullat/hullatja levelét – elhullatja levelét', *тронуть* – *трогать* 'érint – megérint', *остаться* – *оставаться* 'marad – ottmarad, megmarad', *понимать* – *понять* 'ért – megért'. Bulygina (1995: 44) szerint az 'ért – megért' igepár folyamatos alakja sohasem jelöl olyan folyamatot, amelynek az eredménye valaminek a „megértése” lenne: a viszony közöttük inkább fordított, előbb meg kell értenünk vmit, hogy a továbbiakban értsük is, miről van szó. Ez azonban nem egészen így van. Ugyanis ennek az igepárnak az *ért* folyamatos alakja, a lengyel *rozumieć* – *zrozumieć* és az orosz igepárhoz hasonlóan többjelentésű: *ért* – *megért* vmit, *ért* vmihez – **megért* vmihez. A lengyelben a második jelentésben egy másik ige használatos: *znać się na czym*. Vö. az oroszban: *Говорите медленнее, я вас плохо понимаю* 'Beszéljen lassabban, én rosszul értem Önt' – *Я понял всё, что вы сказали* 'Mindent megértettem, amit Ön mondott' – *Он ничего не понимает в математике* 'Egyáltalán nem ért a matematikához' – *Я понимаю русский язык/по-русски* 'Értek oroszul'. Minden ilyen csoportosításban megtalálható a *talál* – *megtalál* (*to find, находить/найти*) ige, mondván, hogy valaminek a megtalálása egy pillanat műve. Az angolban ezt az igét valóban nem használhatjuk folyamatos alakban, az oroszban – a magyarhoz hasonlóan – ez viszont lehetséges. Vö.: *He found his work interesting* 'Érdekesnek találta a munkáját'; *Он находил свою работу интересной* – *Я не нахожу ошибок в этом сочинении* 'Nem talállok hibát ebben a dolgozatban' – *Я нигде не нахожу нужную мне книгу* 'Schol sem találom az éppen most szükséges könyvet' – *Я потерял ключи, и они долго не находились, наконец нашли* 'Elvesztettem a kulcsokat, sokáig sehol sem találtam őket, végül előkerültek'. Nem térbeli jelentésben a *приходить* igét is használhatjuk folyamat jelölésére: *Приходит время прощаться. Тамара постепенно приходит к выводу, что дочь её обманывает*. Paduceva végül úgy véli, hogy lényegében minden befejezett páros ige pillanatnyi cselekvést jelöl. A pillanatnyi ideig tartó igékhez én csak a hirtelen, váratlanul kezdődő és hamar véget érő cselekvéseket jelölő igéket sorolom: *felocsúdik, elbódul, elborzaszt, feljajdul, elszólja, elküldi magát*. A tudatos cselekvéseket feltételező **mozzanatos** igéket nem sorolom ebbe a csoportba: *felugrik*.

2. Fázipaszpektus – eseményaszpektus – akcióminőség (35–47). Az előző fejezethez hasonlóan ez a fejezet is igen gazdag szakirodalomra támaszkodik. A következő nevekkal találkozunk, néme-lyikkel többször is: Agrell (1908), Fisial–Lipińska–Grzegorek–Zabrocki (1978), Bartnicka–Satkiewicz (1990), Horalek (1967), W. Jung (1982), Helbig–Buscha (1986), Sommerfeldt–Starke (1992), Flämig (1991), Uzonyi (1996), M. Egg (1994: 13), Hentschel–Weydt (1990), H. P. Kuhnert (1984), Arisztotelész, Gecső T. (1989: 4), Cockiewicz (1992: 13), Kiefer (1996: 264), Langacker (1972), Kiefer (1996: 261) Bondarko (1983, 1987), Noreen (1904–1912), Cockiewicz (1992: 14), Gecső (1989: 4), T. Todorov és O. Ducrot (1975), M. Egg (1994: 30), Helbig–Buscha 1986: 74), Kiefer (1992: 817), Pete (1994: 237), Cockiewicz (1992: 18), Ivancev (1971: 34), Elma R. et. al. 1974, Iszacszenko (1968), Kaťny (1994), Sommerfeldt–Starke (1992), Helbig–Buscha (1986: 71), Hentschel–Weydt (1990: 37).

2.1. Fázipaszpektus. Pátrovics Péter meghatározása szerint „a fázipaszpektus az események két pólusának: úgymint folyamatos : befejezett morfológiai síkon is kifejezésre jutó ellentétéből jön létre” (37). A fázipaszpektust különbözőképpen értelmezhetjük. Az egyik értelmezés úgy véli, hogy a befejezettség (a határpontosság, az osztatlanság, a totalitás) nem a cselekvés egészére, hanem annak csak a kezdő- és végpontjára vonatkozik. Belić (1924), M. A. Scheljakin (1969: 108), Krékits József (1989: 108) például kijelentik, hogy a *занять* 'elkezd énekelni' típusú kezdő igék esetében a határpontos korlátozás és az osztatlanság nem az egész cselekvésre, hanem annak csak a kezdeti fázipára vonatkozik (vö. A. V. Bondarko 1998: 68: „Признаки ограниченность действия пределом и целостности относятся не к действию вообще, а к его начальной фазе: именно эта фаза представлена в её ограниченности пределом и целостности”). Az ilyen vélekedésekkel kapcsolatban

V. V. Vinogradov (1947: 493) megjegyezte, hogy az ilyen és hasonló kiegészítések „vajmi keveset javítanak az elméleten” („мало её улучшают”). Álokoskodásnak (kazuistikusnak) és skolasztikusnak tekintette A. M. Peskovszkijnek azokat a ravaszkodásait (ухищрения, 496), amelyekkel megpróbálta eltüntetni a befejezettség elméletének a nyelvi tényeknek ellentmondó megállapításait. Például Peskovszkij szerint a *проспать целую ночь* befejezett igés szerkezetben az 'egész éjjel' nem időtartamot, hanem időtartam jelentésű tárgyat jelöl (vö.: *átaludta az egész éjszakát*). Csak a cselekvések és a fázispontok elválasztása révén lehet például a *приехать* 'pillanatnyi ideig tartó' cselekvést jelölő ige, mivel az ember néha már csak a végcél elért állomáson veszi észre, hogy „végre megérkezett”. Ez a felfogás azonban nem számol az orosz nyelvben meglévő többkorrelációs összefüggéssel. Először, az orosz az ismétlődő cselekvéseket (pl. a magyartól eltérően) folyamatként értékeli, s ilyenkor ritka kivételtől eltekintve folyamatos igéket **kell** használnunk, vagyis az ige-szemlélet használata nem minden nyelvben olyan „szubjektív”, ahogy azt Pátrovics Péter fenti táblázata sugallja (*Каждый год подруга приезжает из Москвы в Будапешт*). Másodszor, ha nem ismétlődő és a célhoz közeledő folyamatról van szó, akkor a prefix nélküli igét használjuk (*Когда подруга ехала из Москвы в Будапешт, она познакомилась с одним студентом из Сегеда* 'Amikor a barátnőm Moszkvából Budapestre utazott, megismerkedett egy szegedi egyetemistával'). Harmadszor, az oroszban a 'megjön, megérkezik' jelentése nagyobb távolságról megtett, megteendő utat jelöl, s így nem használhatjuk a végcél előtti folyamat jelölésére. Erre egy közeli távolságról közelítő 'odamegy' jelentésű ige szolgál. Vö.: *Завтра подруга придет из Москвы в Будапешт – Мы пообедем к ресторану и там пообедаем*.

Én azokkal értek egyet, akik szerint a befejezett igék által jelölt cselekvések és azok egyes fázisai **nem választhatók** el egymástól. Csak így tudom elfogadni Pátrovics Péter nézetét, amely szerint „a folyamatosság-befejezettség lényegét érintő, két jelenleg uralkodó felfogás közül a határpontos elmélet az alapja az egyiknek [...], míg a másik a perfekatív cselekvés oszthatatlanságát, totalitását [...] hangsúlyozza” (29). Azt azonban vitatnám, hogy „a befejezettség általános szemantikai kritériumaként a cselekvés lezártságának jegyét” kellene elfogadnunk. Ezzel kapcsolatban először is felhívom Pátrovics Péter figyelmét Jászay László orosz nyelvű akadémiai doktori értekezésére (2005: 27–8), amelyben pozitívan értékeli A. V. Iszacsenko azon véleményét (1960: 134), amely szerint a cselekvés befejezettsége fogalmának a bevezetése végzetes hibának bizonyult, mivel az évtizedekre visszavetette a bonyolult ige-szemléleti problematika adekvát megoldását: „befejezettségről” ugyanis csak múlt időben beszélhetünk. Stanisław Sober (1957: 142–143) osztályozása is arra utal, hogy sokszor a folyamatos és befejezett igék is jelölhetnek tartós cselekvést: *ubiec/ubiegać* (o czasie) 'el/múlik, eltelik (időről)'. Ide kívánczik Adrian Barentsen (1995: 2) egy szemléltető mondata is: *Такое положение просуществовало миллионы лет* 'Ez az állapot több millió éve fennáll (megvan, létezik)'. Másodszor, a befejezett és folyamatos igék maszlovi meghatározása szinte teljesen megegyezik az óoroszban és más nyelvekben meglévő múlt időt kifejező aorisztosz (неделимая целостность) és imperfektum (действие в прошлом, безотносительно к неделимой целостности) jelentésével (vö. A. A. Karavanov 1997: 167). Harmadszor, a cselekvés lezártága és totalitása jegyének az összekapcsolását egy definícióba N. Sz. Avilova az orosz akadémiai nyelv-tanban (1980: 583) Cockiewicznél (1992: 49, P. P. 31) egyszerűbben oldotta meg: *Глаголы СВ обозначают „ограниченное пределом целостное действие”* (A befejezett igék határpontos totális cselekvést jelölnek). Negyedszer, A. V. Bondarko (1995: 29) úgy látja, hogy nem célszerű minden esetben ennek a kettősségnek az ismételtetése, elegendő, ha vizsgálatunk kiindulópontjaként a **határpontos** elméletet választjuk („на наш взгляд, следует выбрать признак ограниченности действия пределом (ОГП)”). Megjegyzem, hogy a moszkvai iskolát a belső határpontos elmélet elfogadása jellemzi. V. V. Vinogradov (1947: 497) is ennek a felfogásnak volt a híve, aki arra is felhívja a figyelmünket, hogy a határpontos jelentés már L. P. Razmuszennél (О глагольных временах. „Журнал министерства народного просвещения”, 1891, июнь, стр. 379) megjelent. Pátrovics Péter is hangsúlyozza, hogy „a határpontos elmélet az aspektológián belül igen fontos helyet foglal el” (29).

Ehhez csak két megjegyzést fűzök: 1. a félreértések elkerülése céljából jó lenne következetesen a *belső határpont* műszót használnunk; 2. A határpontos elmélet nemcsak „a cselekvés belső határának elérésén [...] alapul, amely pont után a cselekvés már nem folytatódhat tovább, mert kimerítette önmagát, s így megszűnik” (29), „a cselekvés további folytatása lehetetlen” (28). Olyan véghatárpontos cselekvést nehéz találnunk, amelynek egy szituációban történő lezárása után a cselekvés folytatása „lehetetlen”. Ha ez így lenne, akkor nem lennének garanciális javítások, egy már megírt levélhez nem fűzhetnénk postscriptumokat stb. A *Matka ubrala choinke* ‘Az anya feldíszítette a karácsonyfát’ esetében is előfordulhat, hogy később még továbbdíszíti, például feltesz a tetejére vmilyen csillagot vagy még néhány csillagszórót. Kissé az is furcsának tűnik, hogy egy cselekvés „kimerítheti önmagát”, legfeljebb a cselekvő merülhet ki. Például: *Már elolvastam az értekezés felét, néhány nap múlva továbbolvasom*.

Értelmezésem szerint a fázisaspektus jelölheti a cselekvések **kezdetének** (|→), időbeli **tartamának** (|—), (|—) és **végének** a belső határpontjait. A kezdőhatárpont legalább háromféle lehet: 1. ingresszív ‘egy irányba haladó kezdet’: *elsápad, zblednǎc, erblassen, nobleđnemъ; elszalad, odbiec, loslaufen, nobležamъ*; 2. inchoatív ‘nem egy irányú hosszas cselekvést kifejező kezdő ige’: *felhangzik, zabrzmieć, erklingen, зазвенеть; elkezd szaladgálni, забегать*; 3. intenzív kezdést kifejező igék: *nekifut, puśc się biegiem, elkezd rohángálni, разбегаться*. A cselekvés **időtartamának** bizonyos szituációhoz kötött korlátozását az oroszban a szubjektíven rövid időtartamú *no-* prefixes és a szubjektíven hosszú ideig tartóként érzékelő *npo-* igekötős befejezett igék fejezhetik ki. Vö.: *Летом он поездил по стране* ‘A nyáron utazgatott az országban’; *Он проездил всё лето по стране* ‘Egész nyáron az országban utazgatott’. A magyarban az *el-* prefixszel képezhetünk huzamosabb időtartamot jelölő befejezett igéket: *Ma elállodogáltam a kirakatok előtt; Elábrándoztam ezen a témán; Amikor meglátta az első felhőkarcolót, elálmélkodott rajta*. A cselekvések lezártságát jelölő **véghatárpontnak** a már Bondarko által is megkülönböztetett **abszolút** (*Он уезжал всю страну* ‘Beutazta/beutazgatta az egész országot’) és **relatív** (*Az víz szintje az éjjel megemelkedett, de még tovább emelkedik*) határpont mellé javaslok még – nemcsak az oroszban – egy **mennyiségi szituációs** véghatárpontot is: ugyanis egy folyamat bármilyen csekély mennyiség esetén megszakítható, s ilyenkor az oroszban, de sokszor a magyarban is befejezett igét kell használnunk: *Elovestam két oldalt a könyvből/a könyv felét*. De: *Я выпил молока – Ittam tejet./ Ittam a tejből*. A határpontoknak ezek a hármasságai nem erősítik A. V. Bondarkonak (1995: 33) azt a véleményét, amely szerint a befejezett igék egyes jelentéseinek a rendszere erősen monocentrikus, miközben a folyamatos igéké szétszórt és gyengén centralizált. Vö.: „Если система частных значений СВ имеет компактную моноцентрическую структуру, то система частных значений НСВ отличается структурой диффузной, слабо центрированной”.

2.2. Eseményaspektus. Pátrovics Péter felfogása szerint „az eseményaspektust [...] lexikailag meghatározott eseménytípusok csoportjai alkotják, amelyekbe az igék besorolása szemantikai alapon történik [...] Az eseményaspektus kifejezésében mind morfológiai, mind pedig szintaktikai eszközök részt vehetnek, az egyes nyelvek azonban különböznek az erre szolgáló eszközök gazdagságát illetően” (37). Furcsállom, hogy a fázisaspektus és az eseményaspektus is eseményhez kötődik. Pátrovics Péter (2004: 19) megállapítja, hogy Vendler az igéket belső időszerkezetük szerint osztályozza. Megjegyzem, hogy „Kiefer ezt a felosztást *eseményaspektusnak* nevezi, hiszen [...] ezt az eseménytipológiát szokás a szláv aspektológián kívül az aspektussal azonosítani”. Jó 10 évvel ezelőtt írtam egy cikket a Nyr.-ben (1994: 232–44) Mondataspektus vagy igeszemlélet? címmel. Pátrovics Péternél más elnevezésű „fedőnév” alatt mintha arról lenne szó. (De talán mégse?)

Jászay László (2000: 7–8) szerint „célszerű, amint erre Wacha Balázs rámutat, egy úgynevezett közlő (**tényközlő**, faktív) jelentésű aspektust, továbbá egy hangsúlyosan közlő, úgynevezett **egzisztenciális** jelentésű aspektust is fölvenni, melyek elkülönülnek mind a befejezett, mind a folyamatos jelentéstől” (vö. Wacha 1994: 11–22). Ilyen egzisztenciális jelentésű mondat például: *Mentem már fel gyalog is* (vö. a folyamatos *Éppen mentem fel gyalog*, ill. a befejezett, *Felmentem gyalog* mondattal). Ju.

Sz. Maszlov (1975: 202), L. V. Scserba (1928) akadémikusra hivatkozva hangsúlyozza, hogy „nincs grammatikai kategória annak formai kifejezőeszköze nélkül”. A magyarban a két aspektus grammatikai kategória voltának a bizonyítása még kijelentő állító mondatokban sem olyan egyszerű. A *felmentem (a hegyre)* befejezett ige, amelynek folyamatos párját a prefix hátravetésével fejezzük ki: *Mentem fel a hegyre és szembe jött velem a volt tanárom*. De ha az ige előtt van egy, a mondat aktuális tagolása szempontjából hangsúlyos szó, akkor a prefix hátravetése nem jelenti az ige folyamatosságát. Vö.: **Én mentem fel először a hegyre* (**Én felmentem először a hegyre*); **Napkeltekor mentem fel a hegyre* – *Napkeltekor ’felmentem a hegyre* – *Napkeltekor ’nem mentem fel a hegyre* – *Napkeltekor a hegyre én fel ’nem mentem* – *Napkeltekor ’ne menj fel a hegyre!* – *Nehogy ’felmenj napkeltekor a hegyre!*; **Ki ment fel napkeltekor a hegyre?* Négy aspektus létének a bizonyítása számomra megoldhatatlan feladatnak tűnik. Vö.: *Mentem már fel gyalog is* – *Felmentem már gyalog is*; *Már felmentem gyalog is*.

2.3. Akcióminőségek. Lényegében egyetértek Pátrovics Péternek azzal a felfogásával, hogy „az akcióminőségek kifejezése [...] morfológiai eszközökkel (lexikai jelentést hordozó affixumokkal) történhet, hiszen »az akcióminőségek az igék morfológiailag kifejezett módosulásai« (Kiefer 1996: 261). [...] Arról, hogy egy akcióminőség az adott nyelv rendszerébe tartozik-e, az dönt, hogy a vizsgált nyelv képes-e azt morfológiai eszközökkel, egy alapige módosulásaként kifejezni. Ugyanazon akcióminőség kifejezése nemcsak egy képzőhöz kötődhet” (37). A lengyelben felsorolt 19, a magyar 15 és a német 11 akcióminőség (46) közül némelyik inkább „az eseményaspektus körébe tartozónak tekintendő” (44). Hogy melyik ez a némelyik, kissé homályos, mert az eseményaspektus is az. Nehezményezem, hogy a magyar nyelvtudományban meghonosodott **cselekvésmódok** (vö. orosz *субъекты действия*) helyett az **akcióminőség** műszót használja. (A magyar *akció* = ’céltudatos tevékenység’). A cselekvésmódok ábécérend szerinti felsorolása helyett én az általam a magyar ruszisztika maradandó eredményeként értékelt krékiti tematikus (**időbeli, mennyiségi és minőségi** cselekvésmódok) csoportosításról semmiképpen sem feledkeztem volna meg (Krékits József 1989: 11 és még több munkája). Vö. a **minőségi akcióminőségek** furcsaságát. (A német **Art** szó negyedik jelentése a ’fajta’, s ehhez kötődik a ’minőség’ jelentés.) A tematikus csoportosítás megkönnyítené az egyes csoportokon belüli alcsoportok összeállítását. Igaz, hogy a cselekvésmódok típusainak a megállapításánál a lexikai affixumokkal képzett csoportokat vesszük figyelembe, de bizonyos csoportoknál párhuzamos **analitikus kifejezésmódok** is lehetségesek. Vö. így például a kezdő igék esetében: *zapłakać* – *zacząć płakać*; *elsírja magát* – *elkezd sírni, sírni kezd*; *weinen* – *zu weinen anfangen*. A *kochać* – *pokochać* ’szeret – megszeret’ a lengyelben és a magyarban az akcióminőségeknek az értekezésben megfogalmazott elmélete szerint nem két – egy duratív és egy ingresszív cselekvésmód –, hanem egy alapige és ennek egy kezdő jelentésű cselekvésmódja, de felfogható egy nem határpontos és egy határpontos igepárnak is, vö.: *lát* – *meglát*. A németben a *lieben* és a *liebgewinnen* két különböző ige, mint például a magyarban a *szeret* és az *elszeret*. Gnomikus cselekvésmód nincs sem a magyarban, sem a lengyelben, sem a németben. A *Föld a Nap körül kering* típusú mondatok igéi egyáltalán nem felelnek meg a cselekvésmódok képzési feltételeinek. Itt inkább az időjelentéseknek egy **általános időt** kifejező típusáról beszélhetnénk. A műveltető igéket sem sorolnám a cselekvésmódok közé. Ezeket az igéket az ún. *igefajta*, német *Genus Verbi*, ang. *voice*, orosz *залог*, lengyel *strona* kategóriához sorolom, amely a cselekvőnek és a cselekvésnek egymáshoz való viszonyát jelöli. (A MMNYR.-ben – 202 – e kategória szerint az igéknek a következő típusai vannak: cselekvő ige, műveltető ige, szenvedő ige, visszaható ige.) A mesterségesen összeállított, nehezen érthető, egyéni használatot tükröző mondatok ösztönösen ellenérzést váltanak ki belőlük: *Az öreg elszedegette a poharakat egy kicsit a vendéglőben, aztán haza indult* vs. *Az öreg sorban elszedegette a vendégektől az összes poharat, s végül egy sem maradt az asztalon* (45). Az *elszed* ige közismert jelentése ’erőszakkal elvesz’. Az, hogy a tájsházolásban az *elszed* igét ’asztalt leszed’ jelentésben is használjuk, nem jelenti azt, hogy két egyalakú *elszed* igénk lenne. A *rázendít az eső* (40) pedig talán „költői képzavar”.

3. Az aspektus és a grammatikai idő kapcsolata (47–53). Ez a fejezet is bővelkedik ismeretésekből és hivatkozásokból (Lyons 1969, Jakobson 1971, Harweg 1976, Milewski 1976, Rokoszowa 1989, Turajeva 1979, Jespersen 1924, Koschmieder 1934, Reichenbach 1948, Pelc 1964, Kaluža 1978, Kiefer 1994, Pete 1993, Bańcerowski 2000, Grzegorzczkova 1997). Itt csak kritikai megjegyzéseimre szorítkozom. 1. A könyv elején a szerző elsősorban lengyel, német, magyar aspektusbeli összehasonlító és összevető leírást ígér. Az áttekinthetőség érdekében jó lett volna minden fejezetben következetesen ugyanazon nyelvből kiindulni s azzal ugyanazon sorrendben összevetnie a másik két nyelvet. 2. E fejezetben a német nyelvből és főként R. Harweg „különcködő” nézeteket megfogalmazó Aspekte als Zeitstufen und Zeitstufen als Aspekte (Linguistics, 1976, 181, 5–28) cikéből való kiindulás nem szerencsés. A német nyelvtanokban az időfokok (Zeitstufe, Tempusstufe) alatt általában a **beszélés idejétől** (*Redemoment*) függő jelen, múlt és jövő időt foglalják magukban. Harweg e helyett bevezeti a *Betrachtzeitpunkt* 'szemléleti időpont' (Pátrovics Péter fordításában 'nézőpont') terminust, és a beszédividő típusaiból *perfektív*, *imperfektív* és *prospektív aspektus* lesz. Az „időfokok” pedig Jakobson (1971) által *taxisznak* átkeresztelt relatív időt kifejező elő-, utó- és egyidejűség (a *consecutio temporum*) összefoglaló neve lett. Én ettől a fejezettől azt vártam, hogy megállapítja, hány **időalak** van a lengyelben, a németben és a magyarban, ezek használata milyen mértékben és hogyan függ az aspektustól, a *consecutio temporum* helyébe hogyan lép az igeszemléleti formák egyeztetése (a *taxisz*, A. Barentsen 1998: 49: „секвентная связь” 'szekvenciális összefüggés' – a matematikai statisztikából átkerült műszó). Harro Gross (1988: 55) a németben például egy kis táblázatban szemlélteti az időalakoknak az időfokoktól és a cselekvés nem lezártaságától (Unabgeschlossenheit) és lezártaságától (Abgeschlossenheit) való függőségét:

unabgeschlossen	abgeschlossen	Zeitstufe
Präsens		– Gegenwart
Präteritum	Perfekt, Plusquamperfekt	– Vergangenheit
Futur I	Futur II	– Zukunft

A konkrét elemzések során a beszédividőn és a relatív időn kívül hasznosnak tartom még a távolsági idő megkülönböztetését is. Például *Mindjárt felöltözöm* jelölheti azt is, hogy a kijelentés idején a cselekvés már folyik. Az összetett folyamatos jövő használatakor (*Mindjárt fogok öltözködni*) a cselekvés még nem kezdődött el.

II. A nyelvek és az aspektualitás (54–77). E nagy fejezetnek két alfejezete van.

1. Az aspektuális oppozíciók típusai (54–63) bizonyos mértékben az I/1. Aspektuselméletek folytatása. A felhasznált szakirodalom mennyisége, a számos aspektuselméletnek és aspektustípusnak összefoglaló, precíz ismertetése itt is elismerést érdemel. Ennek ellenére néhány esetben ellenvetések, kiegészítések is megfogalmazódtak bennem. 1) Kategorikus az az állítás, hogy a szláv nyelvekben „az oppozíció jelölt tagja a befejezett ige, míg a folyamatos a jelöletlen tag” (54). Az oroszban és a lengyelben is számos esetben nemcsak folyamatos igéből képezhetünk befejezettet, hanem befejezettből is folyamatosat. Vö.: *нучать* → *нанучать*, *писаć* → *написаć*, *поднучать* → *поднучивать*, *подписаć* → *подписываć*, *давать* → *даваять*, *даć* → *даваяć*. 2. Az angolban valóban a cselekvés belső időszervezete (*go* → *going*) fejezi ki az aspektusbeli különbségeket, a szláv nyelvekben és a magyarban azonban a cselekvésdinamizmuson alapuló különböző fázisokhoz kapcsolódó határpontosság (vö. 57).

2. A nyelvek felosztása aspektológiai szempontok alapján – a lengyel, a magyar és a német nyelv helye a felosztásban belül (63–77). Pátrovics Péter figyelme elsősorban a kifejezőeszközök számbavételére és minősítésére irányul. A szemantikai szempontok kissé háttérbe szorulnak. „A **litvánban** a perfektiválás legfontosabb eszközei az igeikötők. Pl. *pa-*, *iš-*, *nu-*. Gyakran ugyanaz az alapige többféle igeikötővel is szerepelhet azonos jelentésben, ami ezeknek az igeikötőknek tisztán

aspektusképző funkciójára vall: [...] *išgyti, pagyti, sugyti* (meggyógyul)” (65). A magyar *meggyógyul, felgyógyul, kigyógyul* tükrében kissé kétséges, hogy mind a három litván igének „azonos” lenne a jelentése. A továbbiakban megállapítja, hogy „az aspektus kifejezése a **sémi** nyelvekben és a **grúzban** morfológiai eszközökkel történik” (65), foglalkozik a **koreai**, a **hausza**, az **angol**, a **magyar**, a **neolatin**, a **lovári** dialektusok, a **török**, az **észti** és a **finn**, a **germán** nyelvek, az **afrikaans**, és **kreol** nyelvek aspektust kifejező eszközeinek a főbb sajátágaival. Pátrovics Péter Jászay és mások nyomán három fő aspektológiai osztályt különböztet meg (64): 1. Az aspektus morfológiai eszközökkel kifejezett grammatikai kategória. 2. Az aspektus kategóriája kevésbé grammatikalizált (nincsenek ige párok, csak egy, például a progresszív aspektus jelölt; a folyamatosság-befejezettség oppozíciója csak múlt időben van meg, az aspektuális jelentések kifejezése nem kötelező). 3. Az aspektusjelentés morfológiai eszközökkel nem jelölt, az adott nyelvben csak mint fogalmi-szemantikai kategória van meg. Ezzel kapcsolatban elsősorban két kérdéssel kapcsolatban kell állást foglalnunk: 1. Egy kategória „grammatikaivá” való minősítésének melyek a kritériumai? 2. Egy adott nyelvben az aspektus mennyire önálló kategória? Egy kategória grammatikaivá v. lexikai-grammatikaivá minősítésének a fő kritériuma annak a kötelező volta (vö. „*Grammatica ars obligatoria*”) és a formai eszközök **rendszer**jellegének a megléte lehet. Az azt kifejező eszközök nyelvtípusonként, nyelvenként, kategóriánként változhatnak és váltakozhatnak. Természetesen egyszerűbb a besorolás, ha az adott jelentést csak egy morféma fejezi ki, mint például a magyarban a többes számot, a múlt időt stb. Az aspektus a legtöbb nyelvben nem önálló kategória. Számos nyelvben ez elválaszthatatlan az időtől, a mennyiség, a modalitás stb. kategóriáktól. Az sem kritérium, hogy minden adott szófajnak az adott kategória lehetséges oppozícióinak minden tagjában részt kellene vennie (pl. vannak csak egyes számban használatos főnevek is). Ha ezeket a kritériumokat elfogadjuk, akkor az angolban a **perfektivitással** összefonódó nem folyamatos és folyamatos aspektus-idő alakok sokkal inkább grammatikalizáltak, mint például az etalonnak tekintett, nemcsak morfológiai eszközökkel kifejezett szláv aspektusrendszerek. Az angolban például a *write* 'ír' dinamikus igének 16 aspektus-időalakját minden ilyen típusú igenél egyformán képezhetjük. Vö.:

	nem folyamatos	folyamatos	befejezett (perfect)	folyamatos perfect
jelen idő	I write	I am writing	I have written	I have been writing
múlt idő	I wrote	I was writing	I had written	I had been writing
jövő idő	I shall write	I shall be writing	I shall have written	I shall have been writing
jövő a múltban	I should write	I should writing	I should have written	I should have been writing

Pátrovics Péter a tőle már megszokott alapos-sággal vizsgálja azt a kérdést, hogy a szláv nyelvekben és a magyarban az ige szemléleti formáit két önállóan is szótározható lexéma képezi-e vagy sem (140–8). Többek között idézi Jászay–Tóthot (1987: 25–6), akik az aspektuspárokat, illetve aspektushármasokat **egy lexéma** két, illetve három változatának tartják. Egy lexémáról azért megalapozott beszélni, mert „ezek morfológiai összetevői paradigmaticusan (aspektuálisan) kiegészítik egymást” (147). Végezetül az tűnik számára „a legmegfelelőbb megoldásnak, ha a valós tényeket figyelembe véve [vagy inkább negligálva?] az aspektust a szóképzés és a flexió határán elhelyezkedő köztes kategóriának tekintjük” (148). Az ilyen „köztes kategóriáknak” én nem vagyok híve. Pátrovics Péter idézi Breut (1984: 18–20), aki az egylexémás – szerintem a sem ide, sem oda nem tartozó kompromisszumos javaslat – ellen a következő (szerintem helyes!) érveket sorolja fel: 1. Az aspektuspárt alkotó tagok flexiós paradigmája egymástól különbözik. 2. Egy lexémának két infinitívuszát – más szóval két szótári alakját ismernünk el. 3. Egy lexémának két múlt ideje, egy jelen ideje és két jövő ideje lenne. 4. Ezt még kiegészítem azzal, hogy több orosz nyelvész szerint a befejezett igeik a dolgoknak más állását jelölik, mint a folyamatosak. Például tíz évig folytonosan mondhatom azt, hogy *írom a disszertációm*. A dolgok állása (ezt sokan eseménynek, új szituáció-

nak, új állapotnak stb. nevezik) egészen más, ha kijelentem *Végre megírtam a disszertációm*. 5. A köztes kategóriák számát tetszés szerint szaporíthatnánk. Például a *дочь, дочка, доченка, дочушка* szavaknak az angolban egy lexéma a *daughter*, a németben pedig esetleg két szó (*Tochter, Töchterchen*) a megfelelője. A nem (*genus*) kategóriában „párosnak” tekintett önálló fogalmi jelentésű és eltérő ragozású *бык* 'bika' és *корова* 'tehén' szavakat tudtommal még senki sem tekinti egy lexémának. Az orosz és a lengyel szemléleti párok képzésénél szinte ugyanazon hangzótávolságok fordulnak elő, amelyek a szóképzésben is megtalálhatók. Ezekben a nyelvekben a szemléleti párok képzésének nemcsak **morfológiai** eszközei (képzők, prefixek, képzők és prefixek, képzőtávolságok – *встать – вставать, wstać – wstawać* 'feláll', *numь – выnumь, pić – wypić* 'iszik – megiszik'; *вешать – навешивать, wieszać – powiesić, wmusić – wmuszać* 'rákényszerít, belekényszerít – kényszerít'), hanem **lexikai** (*брать – брать, brać – wziąć* 'vesz – elvesz', *говорить – сказать, mówić – powiedzieć* 'beszél – meg/mond') és **fonematikai** – hangzótávolságok a szógyökekrben (*собирать – собирать, zebrać – zbierać* 'összegyűjt – gyűjt [összel]') – lehetőségei is. (Az oroszban elvétele a hangsúly megváltozása is képezhet szemléleti párokat: *разрезать – разреза́ть* 'szétvág – vágja szét'. A lengyelben ilyen nincs, mivel a hangsúly itt kötött: az utolsó előtti szótagon van.) Továbbá sokszor még a szláv nyelvekben sem lehet az aspektusmegfeleltetéseket például az idő-kategóriához hasonlóan egyöntetűen megtalálni. Ezek a megfeleltetések nem egyszer a szavak megfeleltetési lehetőségeire emlékeztetnek. A magyarban és a lengyelben például *Esik az eső; Pada deszcz*, az oroszban *Идёт дождь* 'Jön az eső', a bolgárban *Вали дъжд* 'Hullik az eső', a németben *Es regnet* 'Esőzik' és az angolban is *It is raining*. Az orosz *Письмо отослано* 'A levelet elküldték' kétféleképpen fordítható angolra: *The letter is sent off* – *The letter has been sent off*. De a magyarban is lehetséges: *A levél el van küldve*.

III. A szinkrón és diakrón nyelvelírás viszonya. A könyvnek körülbelül egyharmadát (78–139) kitevő diakrón részt én szinte teljes egészében **elhagytam** volna. Ez nem azt jelenti, hogy a Pátrovics által is (78) nagyra becsült Hadrovics László (1992: 33) véleményével – a leíró szempontok mellett fontos a történeti szempontok érvényre juttatása is – ne értenék egyet. A kérdés csak az, hogy, *mikor? mit?* és *hogyan?* Pátrovics Péter megállapítja, hogy „egyesek a szláv aspektus indoeurópai eredete mellett érvelnek, mások mereven elutasítják ennek gondolatát”, továbbá „a germán alapnyelvben, illetve a gótban az aspektusnak mint kategóriának a léte szintén vitatott kérdésnek számít” (78). A 112. lapon viszont már az olvasható, hogy a „gót ismerte az igeaspektust és képes is volt annak kifejezésére”. Az pedig csodálkozásra késztet, pontosabban a 19. század végének újgrammatikusí érvelésére emlékeztet, amely szerint a diakrón leírás nélküli szinkrón elemzés csak „puszta leírás”. (Vö. Saussure ezzel kapcsolatos nézeteit.) Lehetne idézni nem egy olyan véleményt, amely azt hangsúlyozza, hogy az a diakrón leírás az igazi, amely egy adott kor szak strukturális szinkrón leírását tartalmazza. Újabban a kognitív nyelvészet fontosnak tartja a kezdeti „állapotok” vizsgálatát is, vagyis megszünteti a szinkrón és a diakrón leírás éles különülését. A diakrón nyelvelírás eredményeinek az ismertető elemzése során Pátrovics Péter azonban a szinkrón leírásra is érvényes szabályszerűségeket is megfogalmaz. Lássunk néhányat közülük.

1. A befejezett tranzitív igék tárgyi bővítmény nélküli használatának a lehetetlensége. A 125. lapon ezt olvashatjuk, hogy „azokban a nyelvekben, amelyek képesek az aspektus morfológiai kifejezésére, a befejezett tranzitív igék bővítmény nélküli használata agrammatikus szerkezetet eredményez, míg a folyamatos tranzitív igék esetében ez nem érvényes” (hivatkozás: Chomsky–Lasnik 1993, Rasszudova 1984: 152, Jadrov 1997: 220). A szövegösszefüggésből és a lengyel példák kiderül, hogy „bővítményen” itt tárgyat kell értenünk. Vö.: *Wczoraj czytałem – *Wczoraj przeczytałem*. Ez azonban a magyarban is így van: *Tegnap olvastam – *Tegnap elolvastam*. Az előbbi idézetet megelőzően a következő megállapítás található: „Az olyan nyelvek, amelyekben fejlett aspektusrendszert és névelőket is találunk, csupán kétszeresen jelöltnek tekintendők.” Ennek alapján a magyar befejezett aspektus **háromszorosan** jelölt: szükség van 1) egy prefix nevű morfémára, 2) határozott névelőre, 3) az igeének egy harmadik személyű határozott tárgyra irányuló

határozott tárgyas ragozására is. Vö.: *Holnap verseket olvasok/fogok olvasni, és nem regényt; Holnap egy regényt olvasok / fogok olvasni ↔ Holnap elolvasom / el fogom olvasni a versedet.* Azt is szem előtt kell azonban tartanunk, hogy a határozott tárgyas ragozás meglelte elsősorban azt jelenti, hogy az igeragozáskor nemcsak az alany személyére, hanem a tárgyas igék esetében – függetlenül azok folyamatos v. befejezett voltától – a tárgy határozott vagy nem határozott volta is tekintettel kell lenniük, vagyis ez a kétféle igeragozás a mondat kizárólagos verbocentrikus, egy főmondatrészes voltát ingatja meg. Vö.: *Éppen a versedet olvasom; Mindjárt elolvasom ezt a verset, és megyek/ elmegyek a boltba* (vö. Pete: Főmondatrész vagy főmondatrészek? [Nyr. 1993]; az alany és állítvány primátusának váltakozó megítéléséről [MNy. 2004]). Ennek a tükrében Pátrovics Péter eddigi vizsgálatainak azon eredménye, amely szerint a magyarban az aspektusjelentés kifejezése „nem kötelező s az erre szolgáló eszközök nem rendszeresek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediek” némi pontosítást igényel. Nekem úgy tűnik, hogy nem egészen vagy talán egyáltalán nem „egyedi” használatú jelentésük van például a következő kijelentéseknek: *Mari néni eladogatta (eladta) az almáját; adott el almát; adott el az almájából; almát adott el.* A „puszta leírás szintjén” maradás ósláv példák nélkül is lehetővé teszi, hogy esetleg „fontos szabályszerűségként” értékeljük azt a nézetet, amely szerint „a prefixummal ellátott befejezett ige arról hordoz információt, hogy az ige által jelölt cselekvés eléri célját, beteljesül” (96–7). Ez annál is inkább lehetséges, mivel ez a nézet már a 19. század második felében F. Miklosichnál megfogalmazódott (Vergleichende Grammatik, IV. Syntax, S. 274): „Eine Handlung wird [...] als vollendet ausgesagt, [...] das Resultat als erreicht”). A probléma csak az, hogy ez az állítás és a meghonosodott *befejezett ige, совершенный вид, аспект dokonany* elnevezések nem általános érvényűek sem az oroszban, sem a magyarban, sem a lengyelben.

2. A genitivus partitivus és a határozottság/határozatlanság kapcsolata. Nagy érdeklődéssel olvastam a német genitivus partitivusszal és az igei genitivusi **vonzattal** kapcsolatos diakrón részt, amely eljut egészen a nyelv mai állapotáig. A részletező diakrón részt itt is elhagyhatónak tartom. Hiszen csaknem minden leíró német nyelvtanban megtalálható, hogy a birtokos esetnek a használata régebben gyakoribb volt, s erre nem egy példát is hoznak. Azt a kijelentését a szerzőnek, hogy „a genitivus partitivusban álló főnév mindig határozatlannak számít, annak ellenére, hogy határozott névelővel is előfordulhat: *ich trinke des Wassers*” (120), rosszállóan furcsállom. Az előző oldalon azt olvashatjuk, hogy a partitív jelentést előjárás szerkezettel is kifejezhetjük, amely viszont szintén azt bizonyítja, hogy a partitivusi jelentésű főnév a németben határozott névelőt kíván: *ich trinke vom Wasser, trinke vom Wein*. (Az értekezésben nem történik említés arról, hogy a németben a partitivusi jelentést az *unter* előjárószóval is kifejezhetjük, amely szerkezet szintén határozott névelős: *Uta ist die älteste unter den Schwestern*.) A probléma megoldásában nem a diakrón, hanem a szinkrón tipológiai nyelvészet segít. A befejezettség jelölését illetően a „háromszorosan biztosító” magyar nyelv ugyanis arra hívja fel a figyelmünket, hogy meg kell különböztetnünk egy **határozott** és egy **határozatlan** (névelős) tárgy határozatlan és határozott **részmenntiségét**: *ittam a forrásvízből / ittam forrásvizet – ittam egy pohárral a forrásvízből / ittam egy pohár forrásvizet.* A magyarban határozatlan partitivusi mennyiség esetén nem használhatunk befejezett igét, az oroszban és a lengyelben viszont nem ismétlődő határozatlan és határozott részmenntiség esetén is befejezett igét kell használnunk. Vö.: **Megittam forrásvizet / a forrásvízből – Megittam a forrásvizet; Megittam egy / az egy pohár forrásvizet. ↔ Я выпил воды / воды; Выпил воды/ воду ↔ *Я нул воды; *Пил воды.* A magyarban a *Megittam egy pohár forrásvizet*, és *elmúlt az élmélygém* mondatban az *egy* határozott mennyiséget jelölő számnév. Ezek a különbségek határozottan cáfolják annak az állításnak az általános érvényűségét, amely szerint a „vonzatkülönbségek ugyanis elegendőek az igei bővítmény határozottságának vagy határozatlanságának jelöléséhez, amíg az aspektus kifejezésének formai jegyei az adott nyelvben megvannak” (125). A magyarban ehhez a vonzatkülönbségek mellett a névelőhasználat, illetve a névelő elhagyása is szükséges. A sláv nyelvekkel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az oroszban a genitivus partitivus jelölésekor **folyamatos**

igéket használunk az egyidejűség, az ismétlődő cselekvések kifejezésekor, az 'akar' és 'kér' jelentésű igékkel (vö. Pete 1965, 2004: 121): ...когда он **наливал** ей **воды**, они **взглянули** друг на друга (Л. Толстой). **Хочешь** вина или водки?; **Опять хожу, курю, выпиваю** за оведом **водки** и **вина** / пью водку и вино.

3. A birtokos eset használatának szűkülése. Az indoeurópai nyelvek és a magyar nyelv fejlődése az analitizmus irányában halad. A román nyelvekben és a bolgárban a főnevek nem ragozhatók. (A bolgárban megszólító forma – a vocativus – azonban megmaradt, mivel az nem esetrag, hanem 2. személyű alakja az általában 3. személy jelentését is tartalmazó főneveknek.) Az oroszban is megfigyelhető az előjárós esetek használatának a terjedése elsősorban a birtokos eset rovására. Vö.: учебник русского языка ↔ учебник по русскому языку, de csak: тетрадь **по** русскому языку, Министерство просвещения, de csak: Комитет **по** делам высшей школы 'felsőoktatási bizottság'. A magyarban egyre terjed a birtokviszonynak a kétszeri jelölése helyett annak az egyszeri jelölése: a *tanulónak a könyve* → a *tanuló könyve*. A magyar esetrendszerből egyes strukturalista nyelvtanokban a birtokos eset el is tűnt (talán azért, mert a birtokost jelölő birtokos eset nem vonzata az igének; vö.: Pete: Hány esetük van a magyar főneveknek? 2003: 3). Az óangolban 4 esete volt a főnévnek, a mai angolból a genitívus azonban nem tűnt el, sőt kétféle formája lett. Vö.: *Dort drüben ist das Haus des Bürgermeisters* – *Over there is the mayor's house / the house of the mayor*. (E fejlődésnek külön érdekessége, hogy az előjárós szerkezetben a birtokos és a birtok szörendje nem az indoeurópai birtok és birtokos. A tipológiai nyelvészet szerint előjárósó csak azokban a nyelvekben van, amelyekben a birtokviszony jelölésének a szörendje indoeurópai. A magyarban és a finnben például nincs előjárósó, mert például nem **könyve a fiúnak*, hanem a *fiúnak a könyve* / a *fiú könyve*, *pojan kirja*). A németben a genitívus használata, ahogy ezt Pátrovics Péter is bizonyítja, egyre szűkül: *die Uhr meiner Tochter* – *die Uhr von meiner Tochter, des Nachts* → *in der Nacht*. Számomra az áttekintést nehezítik a nyelvtörténeti szövegbe beszúrt mai német nyelvre vonatkozó megállapítások. Például: „A mai német nyelv standard változatában [...] meglehetősen kevés igének van genitívusi vonzata” (119). Ez a „meglehetősen kevés” több, mint az oroszban a birtokos esetet vonzó igék száma. Egyes nyelvtenok szerint a mai németben **birtokos esetet** vonzanak a következő igék: *bedürfen, gedenken, ermangeln, entraten*, továbbá több visszaható ige: *sich annehmen, sich bedienen, sich befleißigen, sich bemächtigen, sich enthalten, sich entledigen, sich entsinnen, sich erinnern, sich erwehren, sich rühmen, sich vergewissern, sich schämen*. Ezekén kívül vannak még olyanok, amelyek tárgy- és birtokos esetet vonzanak (Pátrovics ezeket háromargumentumú igéknek nevezi [120]): *anklagen, beschuldigen, bezichtigen, verdächtigen, entheben, überführen*. Előfordulnak még megszilárdult szókapcsolatokban megmaradt birtokos esetet vonzó igék is: *sich eines besseren besinnen, seines Amtes walten, der Ruhe pflegen, das spottet jeder Beschreibung*.

A német nyelvben **egyes igék vonzatai történetének** a mai német nyelvre vonatkoztató sommás jellemzése néha megingatja az olvasóban a levont következtetés elméleti helytállóságát, és kétélyeket támaszt az értekezés e részének gyakorlati felhasználhatóságát illetően. A 120. oldalon például az olvasható, hogy a mai németben „a genitívusi vonzatok számának csökkenése különösen a kétargumentumú igék és szerkezetek esetében szembetűnő”. Ezt bizonyítandó példák a *bedürfen* ('rászorul'), *entbehren* ('nélkülöz'), *ermangeln* ('híjával van') igék, amelyeknek bővítményei „legtöbbször határozatlanok: elvont vagy megszámlálhatatlan főnevek”. Ezek az igék még a mai németben is szintén kivétel nélkül megőrizték a birtokos eset használatát. Az egyes szótárak és a Duden-nyelvtan (1962: 492) szerint az **ermangeln** ige kizárólag (ausschließlich) birtokos esettel használható: *Ihre Kleidung ermgelte der Eleganz. Die Angaben ermangeln der erforderlichen Genauigkeit* 'Az adatok nem elég pontosak'; *Er ermangelt der Vorsicht, der Würde, des Mutes*. A *bedürfen* ige a *brauchen, benötigen* szinonim igékkel összevetve gyakran található határozott névelős főnevekkel: *Sie bedarf des Trostes, der Hilfe, der Schonung, deines Rates, der Ruhe* 'Szüksége van a vigasztalásra, a segítségre, a kíméletre, a tanácsodra, a nyugalomra'. Vö. még: *Seine Ausführungen*

bedürfen der Ergänzung; Der Kranke bedarf des Arztes; Es bedurfte keiner Worte. Ritkán, ha a tárgy névelőtlen, az **es** névmással együtt a tárgyeset is lehetséges: *Dazu bedarf es viel Geld* 'Ehhez sok pénzre van szüksége'. A **gedenken** 'sich erinnern, beabsichtigen; (meg)emlékezik, szándékozik' és a **denken** 'überlegen; gondolkodik, gondol' a mai németben is két önálló használatú ige. A *gedenken* csak birtokos esetben álló tárggyal használatos: *Wir müssen der im Kriege gefallenen Opfer gedenken; Er gedachte seines Vaters, vergangener Zeit, der fröhlichen Tage seiner Kindheit; Was gedenkst du zu tun?* 'Mit szándékozol tenni?'; *Ich gedenke, nach Berlin zu fahren – Gedacht, getan!; Getan wie gedacht; Das gibt mir sehr zu denken.* Az **entbehren** ige az 'ohne etwas sein; nélkülöz' jelentésben szintén csak birtokos esetben álló tárggyal fordul elő, a 'vminek híján van, nincs vkije, hiányol vkit; jmdn vermissen' jelentésben viszont tárgyesettel: *Diese Behauptung entbehrt jeder Grundlage/jeder Glaubwürdigkeit; Sein Verhalten entbehrt nicht einer gewissen Komik – Ich kann das Buch nicht länger entbehren; Ich habe in meiner Jugend viel(es) entbehren müssen.* A birtokos eset helyébe lépő más típusú vonzatok megjelenését a könyv 117. oldalán található *begehren, pflegen, vergessen, wundern* stb. példák bizonyítják. A *sich erinnern, sich entsinnen* ige W. Flämig (1991: 373) nyelvtanában még a birtokos esetet vonzó igék között van felsorolva, de ezek már a Duden-szótár 9. kötete (Richtiges und gutes Deutsch) szerint kettős vonzatú igék: *Ich kann mich meines Lehrers / an meinen Lehrer nicht mehr entsinnen.* Pátrovics Pétert olvasva (117) azt gondolnánk, hogy az 'elfelejt vmit' ige vonzata csak az *auf* előjárós tárgyeset lehet. A fent említett Duden-szótárban viszont a *vergessen* ige általában tárgyesetet vonz ('Das Verb *vergessen* regiert heute im allgemeinen den Akkusativ'): *Ich habe seinen Namen vergessen; Ich habe meinen Schirm im Zug vergessen.* Az értekezésben egyedüli helyesként feltüntetett *auf* előjárós vonzat pedig tájnyelvi, illetve osztrák változat (Duden 9, 710: „Landschaftlich – vor allem süddeutsch und österreichisch ist der Anschluss mit *auf* oder *an*”).

Itt jegyzem meg, hogy az argumentumok számát nem lehet az ige vonzatainak a számával azonosítani. Az ige vonzataira ugyanis a főnévi igenévvel és az esetek kérdőszavaival kérdezhetünk. Az alanyeset kérdőszavával azonban nem használhatjuk a **főnévi igenevet**, amely az ige általános jelentésű szótári alakja. Vagyis az alanyeset nem vonzata az igei jelentésnek, hanem éppen fordítva nem egy esetben az alanyesetben álló főnév valenciájától függ például az igehasználat és aspektuális lehetőségeinek az aktualizálása. Vö. például az oroszban: *Дом окружает забор – Солдаты окружали/окружили дом* 'A házat kerítés veszi körül – A katonák körülvették a házat'.

A legfontosabb talán mégis annak a kérdésnek az eldöntése, hogy „mi lehetett az oka az igei genitivusi vonzat visszaszorulásának, illetve accusativusszal és prepozicionális bővítménnyel történő felváltásának” (127). Pátrovics Péter utal arra, hogy a szakirodalomban ennek a problémának háromféle megközelítése létezik (127–30): 1. a folyamat egyszerű formális változás; 2. a változás szemantikailag motivált volt, ami az accusativus, illetve a prepozicionális bővítmény genitivustól némileg eltérő jelentését is feltételezi; 3. a genitivus helyét akkor engedte át az accusativusnak és a prepozicionális bővítményeknek, amikor az ófelnémetben még létező aspektusrendszer „teljesen kiveszett, átadva helyét a középfelnémet korban egyre erőteljesebben kibontakozó, a latinhoz hasonló igeidőrendszernek (Hutterer 1986: 276)”. Pátrovics Péter számára a harmadik változat tűnik a legelfogadhatóbbnak. Mivel egy ófelnémet aspektusrendszer létezése nem bizonyított (Pátrovics is hangsúlyozza, hogy „az ófelnémetre vonatkozó szabályszerűség a nyelvi példák oldaláról még további megerősítésre vár” [129]), továbbá az aspektualitás egy szuperkategória, amely nem minden nyelvben az igei időrendszer kísérője, hanem az igei időrendszer függ az aspektualitástól, nekem egy negyedik (vagy inkább a másodikhoz közelítő) javaslatom van. A megoldást én az „igevonzat” kategóriának **irányt** jelölő és pontosító funkciójának az elismerésében látom. Az angolban például azért maradhatott meg s egészülhetett ki a birtokos eset, mert a birtokviszony kifejezése alapján véve nem az ige valenciájától függ. Továbbá kialakult benne egy viszonylag szigorú kötött szórend. Nem véletlen, hogy a **szórend megváltoztatása** a mai németben magával vonzza a dativusi tárgynak előjárós tárggyal való felcserélését. Vö.: *Sie vermietet den Studenten das Zimmer* → *Sie*

vermietet das Zimmer **an die Studenten**. Az előjárós szerkezetek **irányjelöléssel** összefüggő voltát bizonyítja az is, hogy az **irányt jelölő prefixek** kizárhatják az előjárós szerkezetek használatát: *Wir **besprechen** die aktuellen Fragen* 'Megbeszéljük az aktuális kérdéseket' ↔ *Wir **sprechen über** die aktuellen Fragen*. 'Aktuális kérdésekről beszélgettünk'. Az is érdekes, hogy a Pátrovics által háromargumentumúaknak nevezett *anklagen, beschuldigen, bezichtigen, verdächtigen* igék az irányt határozottan jelölő tárgyeset mellett megőrizték eredeti genitívusi vonzatukat (120), vagy pedig az okot jelölő *wegen* + birt. eset szerkezettel cserélték fel. Vö.: *Wessen ist er angeklagt?* 'Mivel vádolják őt?'; *Man hat ihn **des Betruges / wegen Betruges** angeklagt; Er ist **wegen Betruges** angeklagt* 'Csalással vádolják őt'. A mai németben a birtokos esetet vonzó igék között viszonylag sok a vizsgálható, mivel a tárgyesetben álló visszaható névmás határozott irányt jelöl, s ezért a második vonzat irányjelölésének a funkciója háttérbe szorul, de itt is lehetséges, hogy a birtokos eset kiegészül okságot jelölő előjárószóval: *Ich schäme mich dieser Worte / **wegen dieser** Worte*. Ebben a vonatkozásban érdekesek a **sich freuen** ige vonzatai. Előfordul vele az emelkedett stílusra jellemző régies birtokos eset (*Ich freue mich **eures Glückes***), a datívussal álló **an** előjáró valami állandóbb dologgal kapcsolatban (*Ich freue mich **an eurem Glück, an meinen Kindern***), az **über** előjáró tárgyesettel valami már meglévő dolog által kiváltott öröm vonatkozásában (*ich freue mich **über das Geschenk***) és a tárgyesettel járó **auf** előjáró, ha az ember **előre** örül vminek: *Ich freue mich schon im voraus **auf unsere Reise***. (Néha az angolban a német birtokos esetnek megfelelő **of**-os birtokos formát találunk: *He is accused of theft* 'lopással vádolják').

IV. Az aspektus a lengyel nyelvben, a lengyel aspektusformák német és magyar funkcionális megfelelői (140–84) c. zárófejezet négy alcím alapján rendezi el az anyagot: 1. Az aspektuspárok problémája és a lengyel aspektusrendszer szerkezete (140–58); 2. A lengyel aspektusformák német és magyar funkcionális megfelelői (158–76); 3. Aspektuális tartalmak megjelenése szenvedő szerkezetekben (177–80); 4. A lengyel, a német és a magyar főnév mint aspektusjelentés-hordozó (180–4). Ebben a fejezetben leírtak részint bővebben ismertetik az előző fejezetekben már olvasottakat, másrészt elsősorban a lengyel aspektusrendszert illetően talál a lengyel nyelvet csak távolról ismerő olvasó igen hasznos tudnivalókat. Itt csak a magyar nyelvvel kapcsolatban szeretnék egy-két megjegyzést tenni.

1. A nyelvek egyenrangúsága elvének az elfogadása. Pátrovics Péter (138–9) megjegyzi, hogy „a grammatikalizációs folyamatban igekötőink nem jutottak el a fejlődés végső fokára (nem váltak affixumokká)”. Pár sorral lejjebb idézi Wacha Balázst (1994: 17), aki úgy nyilatkozik, hogy az igekötők „máig sem váltak általános aspektusmorfémává”. Majd így folytatja: „Ahhoz, hogy ez megtörténjék, több feltételnek is teljesülnie kéne. Az egyik ilyen legfontosabb feltétel, hogy az ige és az igekötő ne legyen egymástól elválasztható, hanem – mintegy szláv mintára – egymással teljes egységet alkosson. (Tudjuk azonban, hogy bizonyos esetekben éppen az igekötőnek az igétől való elválása szolgál eszközként bizonyos aspektusjelentések kifejezésére. Gondolunk itt a folyamatosságra, amelyet gyakran az igekötő hangsúlyos hátravetése eredményez. A folyamatosság kifejezésének ez az eszköze azonban nem lehet túl régi, hiszen kódexeinkben [...] még nem jelöl folyamatosságot, ha az igekötő az igehez képest posztpozícióban szerepel (Wacha 1994: 17). Az igekötők klitizálódásához szükséges lenne a hangsúlyozási szabályok megváltozása is, amint erre Kiefer rámutat. Ugyanő jegyzi meg, hogy a magyar nyelv semmi jelét sem mutatja egy ilyen folyamatnak (Kiefer 1996: 267)”. A tipológiai összevetésnek nem arra kell szolgálnia, hogy az legyen a következtetésünk, hogy egy más nyelv szemszögéből „tökéletlennek” tekintett nyelv rendszerével szemben olyan elvárásokat fogalmazunk meg, amelyeket úgysem tud és nem is fog teljesíteni, s ehhez segítségül hívunk kódexeket, továbbá olyan téves sugallatból indulunk ki, mintha a szláv nyelvekben a prefixek általános aspektusmorfémává váltak volna. (A szláv nyelvekben a prefixek többsége – a magyarhoz hasonlóan – egyszerre szó- és formaképző, vagyis szinkretikus.) Az orosz és a lengyel prefixek többsége is „még ma is híven őrzi eredeti irány- vagy helyhatározói jelentését”: *kimegy* 'wyjść, выйти', *bemegy* 'wejść, войти', *lemegy* 'zejść, сойти' (vö. 137). A *kijárá*s, *bejárat* típusú igei fő-

neveinknek, *kijárási* (tilalom), *bemutató* (tanítás) prefixes igei mellékneveinknek, a nem elválós *felvételez*, *kivételez* stb. igéinknek, egy-két határozószónaknak „kijózanítólag” kellene hatniuk azokra a nyelvészeinkre, akik úgy gondolják, hogy a magyarban csak egyetlen nem elváló prefixünk van: a felsőfok *leg*-je. De „ígekötoink” a tagadó összetett jövő idejű mondatainkban sem válhatnak el: *Nem fogok veled / Nem veled fogok átmenni itt az utcán*. Azt sem tudom – a dogmához való ragaszkodáson kívül – mással magyarázni, hogy egy szó szemantikai egysége miért bomlik meg attól, ha például azt mondom: *Itt most át fogok menni az utcán*. A tipológiai nyelvészet arra jó, hogy megállapítsuk a magyar, lengyel, német aspektusrendszer közös és **eltérő** sajátosságait a nyelvek egy csoportjával kapcsolatban. (Ehhez kevesebb nyelv is elég lett volna a Pátrovics Péter által ismertetteknel.)

2. A szláv és a magyar aspektusrendszer. Egyetértek Kiefer Ferencsel (1996: 265, Pátrovics 139), hogy a magyar aspektusrendszer a szláv és a német rendszer között helyezkedik el, de azért hozzátenném, hogy a magyar aspektusrendszer **általános** oppozíciós rendszere a **határpontosság** alapján a szlávhoz hasonló. Vö.:

1. Páros igék	2. Páratlan igék	3. Kettős szemléletűek
a) Minden jelentésben: <i>küld – elküld, slac – poslac</i> b) Nem minden jelentésben: <i>ír – megír, pisać – napisać; A toll nem ír. Pióro nie pisze</i>	a) Csak folyamatosak: <i>függ vki-vmitől; zależeć od kogoś, od czegoś, зависеть от</i> b) Csak befejezettek: <i>kificamít, zwichnąć, вывихнуть</i>	<i>szinkronizál, synchronizować</i> öyö- <i>липовать; fertőtlenít, lomtalanít</i>

A szláv nyelvek és a magyar nyelv közötti lényeges különbségek a részletekben vannak. Ezek a következők: 1. A magyarban is minden igének van szemlélete. A **számbeli** eltérés a páros, páratlan és kettős szemléletű igék között azonban lényeges különbségeket mutat. A. N. Tihonov (1998: 17) úgy véli, hogy az orosz igéknek kb. 75%-a páros szemléletű, 20%-a vagy csak folyamatos, vagy csak befejezett, 5–6%-a pedig kettős szemléletű. Pátrovics Péternél a lengyel nyelvre vonatkozó adatokat nem találunk. Becslésem szerint a magyarban a páros igék száma 55% körül lehet. 2. A magyar igeszemlélet a fent említett „hármass biztosítás” következtében sokkal **önállóbb**, s ezért kevésbé tűnik grammatikalizáltnak. A befejezett igék jelen idejű ragozása itt is jövő időt fejez ki, a befejezett igéknek azonban **egyszerű és összetett jövő idejük** is van. 3. A cselekvések **ismétlése** esetén a befejezett igék a magyarban az orosztól és a lengyeltől eltérően minden további nélkül használhatók: *Minden reggel elolvasom az újságot; Minden télen megeszegetem a kertben termett diót*. A magyar aspektusrendszernek a meg nem értéséről árulkodik Pátrovics Péternek (20) az az állítása, hogy az időnként **bejött / be-bejött** a szobába; *Egymás után döntötték el az ügyeket* befejezett „formák kifelé már folyamatosak”. (Az oroszban ha a cselekvések egymás után ismétlődnek, befejezett igét is használhatunk: *Он два раза переплыл Тугу* 'Kétszer átúsztta a Tiszát'. 4. Pátrovics Péter nem ellenzi, hogy Wacha Balázs négyre emelje a magyar aspektusok számát, megfedkezve arról, hogy a folyamatos és befejezett igék jelentése az oroszban sem egységes. Mindkét szemléleten belül aljelentéseket (частные видовые значения) különböztetnek meg.

3. Veni, vidi, vici. (Ich kam, ich sah, ich siegte!; I came, I saw, I conquered!; **Jöttem, láttam, győztem!** – **Пришёл, увидел, победил!**) Orosz mintára talán a magyarban is mondhatnánk: *Megjöttem, megláttam, legyőztem!* De miért nem mondjuk így? Pátrovics Péter (2004: 20) Wacha Balázs ösztönzésére azt állítja, hogy a **Főzött** egy kondér halászlét; **Forralt** egy kis vizet; *Ezt ő csinálta; Ezt Éva főzte; Pista hozta; Űlt* egy kicsit; **Döntött; Távozott** befejezett aspektusértékű mondategységek. Ha ez így van, akkor milyen szemléletűek a *Mire megfőzte az egy kondér halászlét, mindnyájan megjöttünk; Felforralt* egy kis vizet, és kávé készített; *Ezt ő csinálta meg; Ezt Éva főzte meg; Pista meghozta* a tüzelőt; *Eldöntötte*, hogy holnap elutazik; *Eltávozott* az élők sorából; *Szervezete legyőzte* a betegséget; *Legyőzte* önmagát; *Leült* egy percre? A folyamatos igéknek (az

angolban a nem folyamatosaknak) néhány aljelentése között az egyik legfontosabb a **cselekvések tényének közlés**. Ez a tényközlő jelentés némiképp független a cselekvések belső dinamizmusának határpontjától. Az *Eleredt az eső* helyett mondhatom azt is, hogy *Esik az eső*. Az oroszban és a magyarban is mondhatjuk például *Olvastam/Eolvastam a Háború és békét* – Я *чумал/попрочумал* роман *Война и мир*. A folyamatos igéknek tényközlő funkcióban való használata a magyarban **szélesebb** körű, mint egyes szláv nyelvekben. A befejezett igék használata kötődik egy előzetes elváráshoz, várakozáshoz vagy vmilyen következményhez. Az előzőekben szoltam arról, hogy felesleges az *osztatlan*, *totális* jelzők használata a befejezett igék meghatározásában. A befejezett és folyamatos igék helyett talán találóbb lenne határpontos és határpont nélküli igékről értekeznünk, továbbá a határpont nélküli igék tényközlő jelentésével kapcsolatban kiemelten hangsúlyoznunk a cselekvések egészét, osztatlanságát.

Gyümölcöző lehetne Pátrovics Péter további munkálkodása, ha imponáló ismereteit a közeljövőben csak a lengyel, csak a német vagy pedig csak magyar aspektusrendszer bemutató tipológiai megközelítésű könyvek megírásában is kamatoztatná.

Pete István